

3.10 Педагогічна спадщина академіка Д. О. Тхоржевського у контексті актуальності питання виховання національно самосвідомої особистості

В умовах складних викликів сьогодення, пов'язаних із існуючими ризиками втрати державної незалежності, одним із важливих завдань, що стоїть перед освітньою галуззю України, є посилення національно-патріотичного виховання молоді. Це відображено у новій Концепції національно-патріотичного виховання (наказ МОН від 06.06.2022 №527).

Щодо технологічної освітньої галузі, то як ніколи є актуальними слова, наведені у вступному слові до книги «Прилучення учнів до національної культури у процесі трудового навчання», виданої у 1996 році потужним колективом авторів – Д. О. Тхоржевським, В. К. Сидоренком, Р. О. Захарченком, В. Д. Мусієнком: «протистояти нищівним атакам жорстокого сьогодення на ледве пробуджені в юних душах почуття людяності, милосердя, доброчесності й працелюбності можна, лише спираючись на споконвічну мудрість і трудові традиції нашого народу, на підвалини етнопедагогіки, на традиційну культуру предків, що зберегли національний характер і мораль у ще страшніших випробуваннях воєн, поневолення й голодомору» [217, с. 4]. І хоча під «жорстоким сьогоденням» у складних 90-х малося на увазі «...вимушена зміна трудової орієнтації широких кіл суспільства, девальвація поняття доброчесної праці, прогресуюча хвороба здирства і наживи» [там же, с. 4], то уже у 2022 році під цей термін підпадають жахливі події та наслідки російсько-української війни.

Визначаючи актуальність питання виховання національно самосвідомої особистості академік АПН України Дмитро Олександрович Тхоржевський писав: «У зв'язку з переоцінкою моральних цінностей в нашому суспільстві привертає до себе увагу така якість особистості, як національна самосвідомість. Національна самосвідомість в умовах розбудови незалежної унітарної держави (а саме такою згідно з Конституцією є Україна), може стати однією з головних

рушійних сил суспільства... Тому виховання національної самосвідомості слід розглядати як одне з пріоритетних завдань освітян» [218, с. 3].

Саме академіком Д. О. Тхоржевським зроблено вагомий внесок у дослідження питань виховання у школярів та студентської молоді національної самосвідомості, розкриття шляхів, методів, засобів реалізації цього завдання в закладах освіти. Для роботи над даною проблематикою ним була створена наукова школа, до складу якої увійшла велика когорта науковців, викладачів, аспірантів, вчителів, керівників гуртків. Ми мали унікальну можливість співпраці з Дмитром Олександровичем під час навчання в аспірантурі НПУ імені М. П. Драгоманова у 1999-2002 рр., були дотичними до розробки методики виховання національної свідомості, пошуку шляхів удосконалення трудового навчання і виховання підростаючого покоління, маємо спогади про Дмитра Олександровича як непересічну особистість, що у своєму науково-педагогічному поступі завжди випереджав час.

Дмитро Олександрович Тхоржевський (1930-2002) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН СРСР, дійсний член АПН України, відомий учений у галузі педагогіки і методики трудового навчання, досліджував проблеми трудової та професійної підготовки учнівської молоді в системі загальноосвітньої та професійно-технічної освіти, особливості підготовки вчителів трудового навчання у вищих навчальних закладах України, національне виховання підростаючого покоління.

Вчений впродовж своєї професійної діяльності присвячував увагу багатьом питанням, пов'язаним з трудовою підготовкою молоді. Від моменту проголошення незалежності України брав найактивнішу участь у розбудові національної школи. Під його керівництвом було розроблено підпрограму «Трудова підготовка» до Державної національної програми «Освіта (Україна XXI століття)» (1994), проект «Державного стандарту загальної середньої освіти в Україні («Технології»)» (1997), проект концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі» (2001).

Запропоновані Д. О. Тхоржевським положення концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі» стали підґрунтям для розробки проектно-технологічного підходу в освітній галузі «Технології». До речі, Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Трудове навчання», 5-9 класи (2001 р.) було розроблено відповідно до Державних стандартів освітньої галузі «Технології», і вже на той час вони мали суттєві новації – містили крім стабільної ще й варіативну частину, яка давала можливість вчителю самостійно вибудовувати освітню траєкторію навчання учнів того чи іншого класу за рахунок варіативних програм і передбачала виконання школярами проектів (індивідуальних, групових) на основі проектно-технологічної діяльності: здійснення вибору об'єкта проектування, розробки конструкції, технології, виготовлення і реалізації, виконання нескладного економічного та екологічного аналізу проектування, проведення маркетингових операцій [219, с.138]. Також важливий момент полягав у тому, що змістове наповнення ряду варіативних програм дозволяло прилучати учнів до надбань української культури при вивченні різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, народних промислів та ремесел, української народної кухні, а це вже давало можливості для реалізації завдання виховання в учнів національної самосвідомості.

Науковий доробок Дмитра Олександровича Тхоржевського складає понад 350 публікацій, серед яких: більше 50 книжок, у т.ч. 11 монографій [220, с. 452]. Діяльність вченого була відзначена почесними званнями «Відмінник освіти СРСР», «Відмінник освіти УРСР», «Заслужений працівник освіти України», «Відмінник освіти України» та ін.

За підручниками Д. О. Тхоржевського «Методика трудового та професійного навчання. Частина I. Теорія трудового навчання» (2000 р.), «Методика трудового та професійного навчання. Частина II. Загальні засади методики» (2000 р.), «Методика трудового та професійного навчання. Частина III. Методика технічної праці у 5-9 класах» (2001 р.) і на даний час навчаються в педагогічних вишах України майбутні вчителі трудового навчання та технологій. Потрібно відмітити, що було у планах Дмитра Олександровича видання і IV

частини під назвою «Методика обслуговуючої праці у 5-9 класах», ним вже було розіслано майбутнім авторам запрошення долучитися до написання посібника, у якому вказувалося, що навчальний посібник складатиметься з двох розділів «Методичні рекомендації до основних розділів шкільної програми» та «Методичні рекомендації до окремих занять», але цим планам не судилося збутися... Життєвий шлях академіка Дмитра Олександровича Тхоржевського обірвався 10 січня 2002 року.

До наукового доробку Дмитра Олександровича належить започаткування нового напрямку в педагогічній науці – формування національної свідомості й самосвідомості учнівської та студентської молоді.

У жовтні 1996 року за сприяння Міністерства освіти України, Академії педагогічних наук України, на базі Українського державного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Виховання національної самосвідомості у школярів» (м. Київ). У збірнику матеріалів конференції представлено праці широкого кола науковців стосовно теоретико-методичних засад виховання національної самосвідомості школярів, виховання національної самосвідомості у процесі навчання, у родині, у позакласній та позашкільній роботі, виховання самосвідомості у процесі підготовки вчителя. Д. О. Тхоржевським у публікації, що ввійшла у даний збірник, визначено наукові основи процесу виховання національної самосвідомості [221, с.7-8].

Дмитро Олександрович Тхоржевський очолив творчий колектив колег, однодумців, аспірантів, що працювали над комплексною науково-дослідною темою «Виховання національної самосвідомості майбутнього вчителя». Тема виконувалась на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у два етапи: перший етап проходив у період 1997–1999 рр. (№ державної реєстрації теми 0198U001670), а другий етап – протягом 2000–2002 рр. (№ державної реєстрації 0100U006885). При обґрунтуванні вибору даної науково-дослідної теми акцентувалася увага на низькому рівні національної самосвідомості громадян України, що є загрозою існування незалежної України,

та зауважувалося, що зміну ситуації необхідно починати з виховання національної самосвідомості молоді, але це буде можливим за умови відповідної підготовки вчителів. Метою вказаної науково-дослідної роботи було дати наукове обґрунтування визначення поняття «національна самосвідомість» та визначити зміст навчального матеріалу, який повинен увійти у різні навчальні дисципліни з метою виховання національної самосвідомості, а очікуваними результатами – наявність продуктивної методики виховання національної самосвідомості вчителів.

У наукових пошуках вирішення питання виховання національно свідомої особистості учень пропонує звернутися до національних традицій трудового виховання, робить акцент на можливостях прилучення школярів до надбань національної культури, зауважує, що саме предмет «Трудове навчання» є унікальним, його вивчення дозволяє органічно поєднувати матеріальну і духовну культуру суспільства. Результати наукових пошуків Дмитра Олександровича викладені у праці «Виховання національної свідомості в школярів» (у співавторстві з Р. О. Захарченком, 1996 р.) [222].

Одна з перших праць наукового доробку Дмитра Олександровича, у якій подаються рекомендації щодо прилучення учнів у процесі трудового навчання та у позаурочний час до національної культури засобами декоративно-прикладного мистецтва – книга «Прилучення учнів до національної культури у процесі трудового навчання» (колектив авторів: В. Л. Мусієнко, Р. О. Захарченко, В. К. Сидоренко, Д. О. Тхоржевський, 1996 р.). У першому розділі розглянуто роль трудового навчання у прилученні школярів до національної культури в процесі трудового навчання, здійснено дидактичний аналіз окремих видів народних ремесел і декоративно-ужиткового мистецтва, визначено зміст навчального матеріалу для організації занять з аплікації соломкою у 5-7 класах. У другому розділі представлена методика формування практичних вмінь з аплікації соломкою та прилучення школярів до національної культури.

Важливим моментом є те, що в книзі аргументовано доводиться теза: «при організації занять школярів традиційними видами декоративно-прикладного

мистецтва повинен враховуватися принцип взаємообумовленості практичної й культурологічної діяльності дітей... оптимальні умови для реалізації даного принципу забезпечуються шляхом органічного введення відомостей з етнокультури в структуру занять декоративно-прикладним мистецтвом» [217, с. 92].

Відзначимо, що даний принцип було поширено не лише на декоративно-прикладне мистецтво, народні промисли та ремесла, але і на інші види практичної діяльності учнів, наприклад, виготовлення одягу, кулінарні роботи, виготовлення народної іграшки, що було у подальшому відображено у варіативній частині Програм для загальноосвітніх навчальних закладів «Трудове навчання», 5-9 класи (2001 р.) [219]. Для варіативної частини вказаної програми нами було розроблено навчальну програму «Українська народна кухня», 5-9 класи (90 год). Потрібно відмітити, що Дмитро Олександрович як науковий керівник завжди опікувався своїми учнями, аспірантами, докторантами, намагався залучити їх до роботи над даною проблематикою в рамках різних проєктів, як то – написання посібників, підручників, навчальних програм та ін.

У 1998 р. було опубліковано посібник «Теоретичні засади виховання національної самосвідомості» за його редакцією (колектив авторів: Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, Ю. Д. Руденко, І. В. Огородник, В. К. Сидоренко, Д. О. Тхоржевський), у якому розглядалися філософські, психологічні й методичні основи виховання національної самосвідомості в майбутнього вчителя [223]. Посібник включав розділи, що висвітлювали питання місця національної свідомості у системі загальнолюдських цінностей, психологічних та педагогічних основ виховання національної самосвідомості майбутнього вчителя.

За редакцією Дмитра Олександровича Тхоржевського у 1999 р. вийшов методичний посібник «Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи», у передмові до якого він зазначає, що «... з огляду на проблеми розбудови незалежної України, перед освітянами нема важливішого завдання, ніж виховання національної самосвідомості підрастаючого покоління»

[224, с.7]. Посібник був підготовлений великою групою фахівців, серед яких були вчителі, методисти, науковці (М. Й. Барішевський, В. В. Борисов, Л. І. Мацько, М. Г. Стельмахович, В. К. Сидоренко, Г. В. Терещук, А. І. Терещук, П. П. Хропко та ін.). Ми також долучилися до написання посібника, зокрема авторським є підрозділ 1.16.

У першому розділі посібника висвітлено можливості для виховання у школярів національної самосвідомості засобами оновленого змісту шкільних предметів за рахунок уведення українознавчої інформації. Дмитро Олександрович правомірно зазначав, що прилучення учнів до національної культури, усвідомлення вагомості надбань українців у різних сферах життєдіяльності повинно «... сприяти вихованню в них почуття гордості за свою Батьківщину, що є однією з передумов національної самосвідомості» [224, с.7]. Другий розділ розкриває шляхи виховання національної самосвідомості учнів у процесі позакласної та позашкільної роботи під час гурткових занять з краєзнавства, декоративно-прикладного мистецтва, народних ремесел на основі ознайомлення з історією, культурою, традиціями та звичаями українського народу. У третьому розділі акумульовано інформацію, що мала допомогти вчителям, класним керівниками налагодити виховання національної самосвідомості у родині учнів. У цьому розділі визначається сутність національної самосвідомості особистості, зміст національного виховання у родині, внесок України в світову цивілізацію, і що важливо – наводяться рекомендації щодо національного виховання в умовах поліетнічності, що є характерним для ряду регіонів нашої країни.

У 1999 році під редакцією Дмитра Олександровича Тхоржевського вийшов навчальний посібник для вищих навчальних закладів «Україна у контексті світової цивілізації» [225]. У цьому ж році він став одним із упорядників програми спецкурсу «Національна самосвідомість як загальнолюдська цінність» для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (колектив авторів: Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, І. В.

Огородник, Ю. Д. Руденко, О. П. Рудницька, Д. О. Тхоржевський, Т. Д. Тхоржевська, П. П. Хропко) [226].

Впродовж 2000 року видано під його редакцією навчальний посібник «Виховання національно свідомої особистості (методичні рекомендації кураторам академічних груп студентів)» у трьох частинах. Щодо змістового наповнення, то у ньому приділено увагу питанням змісту виховної роботи, методиці дослідження проблеми виховання національної самосвідомості, подано рекомендації щодо діагностики рівня розвитку національної самосвідомості особистості [218, с. 11]. У 2021 році також під редакцією Д. О. Тхоржевського був виданий методичний посібник «Виховання національно свідомої особистості: (методичні рекомендації)» [228].

Низка праць, пов'язана із питаннями національного виховання, була опублікована в журналі «Трудова підготовка в закладах освіти». Потрібно відмітити, що вагомий пласт діяльності академіка Д. О. Тхоржевського пов'язаний саме із цим журналом. Дмитро Олександрович не лише ініціював створення в Україні фахового журналу «Трудова підготовка в закладах освіти» (видання започатковане у 1995 році), але і був його головним редактором. Завдяки науковому баченню Дмитра Олександровича, його зусиллям та кропіткій праці, журнал набув провідного значення для усіх дотичних до технологічної освітньої галузі – учителів трудового навчання, науковців, викладачів та студентів педагогічних вишів, керівників гуртків та ін. У ньому публікувались результати наукових досліджень, інновації, що запроваджувались в освітню практику трудового навчання учнів та підготовки майбутніх учителів, поширювались передові педагогічні ідеї, зокрема і пов'язані з дослідженням питань виховання у шкільної та студентської молоді національної самосвідомості тощо. Ним була започаткована серія публікацій під загальною назвою «Книжка в журналі», у яких популяризувалося відродження традицій декоративно-прикладного мистецтва, народних ремесел та промислів, пропагувалася ідея прилучення підростаючого покоління до національної

культури в процесі трудового навчання та виховання національної самосвідомості в учнівської та студентської молоді.

Зусиллями Дмитра Олександровича Тхоржевського у НПУ імені М. П. Драгоманова була створена спеціалізована Вчена рада із захисту кандидатських дисертацій з теорії та методики трудового навчання й креслення, яку він і очолив. У цій раді було захищено, зокрема і під керівництвом Дмитра Олександровича, ряд дисертаційних досліджень за спеціальністю 13.00.02 «Теорія та методика трудового навчання» (Т. В. Кравченко, Ю. В. Коломійця, О. В. Кудрі, С. П. Павх, Л. В. Савки, А. І. Терещука та ін.), у яких висвітлювалися питання виховання національної самосвідомості особистості на основі прилучення до надбань української культури. Зупинимось на них детальніше.

У дисертаційному дослідженні Т. В. Кравченко на тему «Підготовка вчителя трудового навчання з основ кулінарії» (науковий керівник – д.п.н., проф., акад. АПН України Д. О. Тхоржевський, 1998 рік захисту) розглянуто можливості прилучення студентської молоді при вивченні основ кулінарії до надбань української народної кухні з тим, щоб зміст сприяв вихованню у студентської молоді національної самосвідомості.

Дисертаційне дослідження Ю. В. Коломійця на тему «Трудове виховання учнів 8-9 класів на традиціях і звичаях українського народу» (науковий керівник – к.п.н., ст.наук.співр. Г. Є. Левченко, Д.О., 1998 рік захисту) висвітлює специфіку введення національного компонента в систему уроків з трудового навчання та підвищення ефективності трудового виховання учнів 8-9 класів засобами української народної трудової обрядовості та звичаєвості.

У дисертаційному дослідженні С. П. Павх з теми «Національне виховання учнів в процесі трудового навчання» (науковий керівник – д.п.н., проф., В. К. Сидоренко, 1999 рік захисту) визначено й обґрунтовано зміст та методику виховання в учнів національної самосвідомості засобами декоративно-прикладного мистецтва.

Дисертаційне дослідження Л. В. Савки на тему «Методика вивчення «Української народної вишивки» майбутніми вчителями обслуговуючої праці»

(науковий керівник – д.п.н., проф., акад. АПН України Д. О. Тхоржевський, 2001 рік захисту) присвячено дослідженню методики вивчення української народної вишивки та методики формування національної самосвідомості студентів під впливом занять з української народної вишивки як одного з видів декоративно-ужиткового мистецтва.

У дисертаційному дослідженні А. І. Терещука з теми «Позакласна робота в загальноосвітніх школах як засіб виховання національної самосвідомості учнів 5-8 класів» (науковий керівник – д.п.н., проф., акад. АПН України Д. О. Тхоржевський, 2001 рік захисту) визначається і обґрунтовується зміст навчання та методика виховання національної самосвідомості в учнів у позаурочній роботі з трудового навчання на прикладі ремесла плетіння з болотних рослин.

У нашому дисертаційному дослідженні з теми «Наукове обґрунтування змісту і методики викладання основ технології обробки харчових продуктів у 5-7 класах» (науковий керівник – д.п.н., проф., акад. АПН України Д. О. Тхоржевський, 2003 рік захисту) обґрунтовано можливості прилучення учнів до надбань української культури в процесі вивчення технології обробки харчових продуктів на основі введення до змісту занять народознавчого компонента та виховання на цій основі в учнів національної самосвідомості.

У 2006 році В. В. Борисов захистив докторську дисертацію на тему «Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді» (науковий керівник – д.п.н., проф., акад. АПН України Д. О. Тхоржевський). Це найбільш ґрунтовне дослідження в контексті виховання національно-свідомого молодого покоління, у ньому визначаються загальна структура і зміст національної самосвідомості, представлена методика дослідження рівнів розвитку національної самосвідомості, пропонується система формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді [229] .

Таким чином, результатом діяльності започаткованої Дмитром Олександровичем Тхоржевським наукової школи з проблеми національного виховання учнів у процесі трудового навчання, студентів педагогічних вузів, а

також вчителів трудового навчання є широкий пласт напрацювань, методичних розробок та рекомендацій, які є доречними та актуальними для використання і в умовах сьогодення.

Наразі, коли нищиться культурна спадщина українського народу через війну, коли тривають бойові дії на території України, питання збереження культурної спадщини українців та прилучення підростаючого покоління до надбань української культури виходить на перший план, оскільки дозволяє реалізувати надзвичайно важливе для сьогодення завдання – виховання національно свідомої особистості. Науковий доробок академіка Д. О. Тхоржевського у зазначеному питанні є настільки ґрунтовним, що ним користуються у роботі та дослідженнях сучасні педагоги, науковці, вчителі, студенти, він і на даний час не втратив своєї актуальності, є затребуваним.

Наостанок зауважимо про той високий рівень поваги та шанування, який віддають пам'яті видатного українського вченого, педагога Дмитра Олександровича Тхоржевського його колеги та учні. Аналізуючи наукові розвідки щодо просвітницької діяльності та освітньої спадщини Д. О. Тхоржевського зустрічаємо дописи, у яких відмічалася глибока порядність та людяність Дмитра Олександровича, його небайдужість до суспільних проблем: Н. В. Слюсаренко, В. В. Кузьменко відзначали високі професійні й людські якості, надзвичайну працездатність, високу ерудицію, відкритість до людей Д. О. Тхоржевського [230, с.127]; В. О. Подоляк писав про його особистісні якості, про людяне відношення, повагу та турботу, яку отримав від Дмитра Олександровича у складних життєвих обставинах [231, с.151]; В. І. Андріяшин, В. В. Кузьменко, як перші аспіранти Дмитра Олександровича, згадували його як чуйну людину, яка бажала допомогти всім і кожному: «Дмитро Олександрович був не просто вчителем, викладачем – це була велика особистість у своїй сфері діяльності, хороший сім'янин, тому й до учнів ставився як до своїх рідних» [232].

Цією публікацією висловлюємо глибоку і щирю повагу Дмитру Олександровичу Тхоржевському. Завдячуючи можливості особистого спілкування з Дмитром Олександровичем як науковим керівником, завжди

згадуємо про нього з почуттям глибокої вдячності як про Вчителя з великої літери, як про Наставника, що завжди опікувався своїми учнями, намагався допомагати та спрямовувати траєкторію їх наукової діяльності, як про Людину з високими моральними якостями, як про Науковця, педагогічна спадщина якого завжди буде визначальною для технологічної освітньої галузі України.